

Кондрась Н. М., студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРИРОДНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ВОЛИНСЬКОГО КРАЮ

Здійснено суспільно-географічну оцінку природно-ресурсного потенціалу та сучасного рівня його освоєння в межах Волинського краю. Акцентовано на необхідності підвищення ефективності його використання людиною та на антропогенному перетворенні природи. Виявлені внутрішньо регіональні відміни формування природних передумов суспільного розвитку регіону.

Ключові слова: природні умови, природні ресурси, природно-ресурсний потенціал, ефективність використання природних ресурсів.

Проведена географическая оценка природно-ресурсного потенциала и современного уровня его освоения в пределах Волынского края. Акцентировано на необходимости повышения эффективности его использования человеком и на антропогенному преобразовании природы. Выявленные внутрирегиональные дифференциация формирования природных предпосылок развития региона.

Ключевые слова: природные условия, природные ресурсы, природно-ресурсный потенциал, эффективность использования природных ресурсов.

The social and geographical rating of natural resources is done and its current level in the Volyn region. Stressed on the necessary to improve its human use and transformation of anthropogenic nature. Revealed intra regional changes formation of natural conditions of social- economy development.

Key words: natural environment, natural resources, natural resource potential, the efficiency of natural resources.

Вступ. Постановка проблеми. Сучасний рівень суспільного розвитку слід розглядати у нерозривному зв'язку з дослідженням природних передумов формування та функціонування території. Вивчення історичних аспектів необхідне щоб визначити, які природні чинники мали вирішальний вплив на формування Волинського краю, як території давнього освоєння.

Природні передумови формування територій, що включають на початкових етапах розвитку природні умови, а згодом ресурси визначають не тільки основні напрямки господарської діяльності, а й специфіку суспільного розвитку та культурно-побутової сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням природних умов Великої Волині та їх впливом на формування суспільства особливостями розвитку та становлення Волині як території давнього освоєння займалися такі вчені Н. М. Андрійчук, Н. М. Бовсунівська, О. М. Борейко, О. Б. Бричок, Л. М. Єршова, І.В. Носар, Б.А. Прищепа, П.Т. Тронько, П.Г. Шищенко, М.І. Лавринович.

Формулювання цілей статті. Метою написання статті є аналіз природно-географічних умов та ресурсів формування території Великої Волині, рівні освоєння та ефективності використання різних видів ресурсів та мінерально-сировинної бази. А також особливості територіальної диференціації природних передумов розвитку Волині.

Виклад основного матеріалу. Волинь — особлива історико-етнографічна область України, частина колишньої прабатьківщини слов'ян, давня етноконтактна зона. Цей край часто називають прадавньою колискою слов'янства. З утворенням у грудні 1939 р. Волинської області в складі України, це поняття стало використовуватись стосовно цієї адміністративно-територіальної одиниці, а всі інші землі в історичному краєзнавстві отримали назву "Велика Волинь" – уся територія Волинської, Рівненської, західні і центральні райони Житомирської, крайні північні райони Тернопільської та Хмельницької областей.

Найперші свідчення проживання людей на території цього краю належать до кам'яного віку — палеоліту [5]. І це визначається сприятливими природними умовами цього регіону, що на початкових етапах розвитку суспільства включають клімат та рельєф. Помірно-континентальний клімат з теплим вологим літом і м'якою хмарною зимою та затяжними осінню і весною, а також розташування в зоні мішаних лісів та лісостепу є одним з визначальних факторів. Рельєф в межах Волинського краю у межах усіх областей орографічно поділений на дві частини – поліську і лісостепову. Перша виражена на території Волинської області

слабкопогорбованою Волинською акумулятивною рівниною, до складу якої входять Верхньо-Припятьська низовина (частина Поліської), Волинське пасмо і Турійська рівнина. Другу частину займає Волинська височина, що є природною межею між Поліссям і Лісостепом. Північна частина Рівненської і Житомирської областей розташована в межах Поліської низовни. Південь Рівненщини охоплює Волинська височина, а Житомирщина розташовується на Придніпровській височині. Північні райони Тернопільської та Хмельницької областей розташовуються в межах Подільської височини.

Однією з найважливіших природних характеристик території як давньоосвоєного краю є поверхневі води, ґрунтовий покрив, твариний і рослинний світ (рівень освоєності території був у прямій залежності від наявності водних ресурсів, різноманіття флори та фауни). На території Волинського краю в межах 3-х областей протікає Припять, Західний Буг, Турія, Стохід, Луга, Горинь, Стир, Тетерів. Густота річкової мережі в 2 рази більша, ніж у середньому в Україні і становить 0,25 – 0,47 км/кв. і зменшується з заходу на схід та з півночі на південь в межах краю. Озера Волині в минулому відігравали найважливішу роль у рибному господарстві, проте зараз переважно використовуються як джерело водопостачання краю це близько 700 озер, більшість з них карстового походження, але є й заплавні. На території краю розташоване найглибше озеро України Світязь у Волинській області.[1]

Ґрунтовий покрив визначає особливості суспільного розвитку територій та галузі спеціалізації сільського господарства. Земельні ресурси усіх областей Волині становлять близько 55 % інтегрального природно-ресурсного показника області (крім Житомирської області, де цей показник складає 60% інтегрального) [3] та основними їх типами, що поширені на території Полісся є дерново-підзолисті, дернові і болотні. Болота і заболочені землі займають у Західному Поліссі 15% У південній частині усього регіону переважаючими є чорноземи опідзолені, що не відзначаються найкращою родючістю, проте саме ґрунтово-кліматичні умови мали вирішальний вплив на формування лісових ресурсів області.

Лісові ресурси Волинської краю зазнали значного антропогенного навантаження і до сьогодні використовуються як джерело отримання деревини та надеревної продукції. У лісовому фонді основне місце належить хвойним насадженням - 64,5%, твердолисті породи складають 9,7%, а м'якколисті - 25,8% загальної покритої лісом площі. Внаслідок тривалої історичної взаємодії суспільства і природи, середній коефіцієнт лісистості складає 33%. Найдавнішою сферою промисловості краю є лісові промисли.[3] У багатих на деревину районах здавна були поширені виробництво вугілля, поташу, смоли і дьогтю. І сьогодні значну частку ВРП усіх регіонів складає деревообробка. Щодо збирання лікарських трав, ягід та грибів, то у поліських селах це й до сьогодні відіграє значну роль. Полісся характеризується великою різноманітністю рослинного світу, взагалі в цьому регіоні налічується 1532 види рослин. На першому місці за кількістю видів - родина складноцвітих, потім злакових, осокових, хрестоцвітих,

розоцвітих, гвоздикових. В Українському Поліссі дуже багато лікарських, технічних і декоративних рослин.

Грунтово-кліматичні умови Волинського краю сприяють розвитку землеробства, що на початкових етапах розвитку суспільства сформувало обличчя економіки. Найбільш успішно на території краю вирощували зернові культури (пшеницю, жито), а також технічні – цукровий буряк, хміль, тютюн. Промисловість у ХХ ст була спрямована а переробку продуктів землеробства. [2]

Значна лісистість та розвинута річкова мережа мають позитивний вплив на різноманіття фауністичного світу області і найбільше значення припадає на такі види тваринного світу – заєць-русак, дика свиня, косуля.

Отже на початкових етапах формування суспільства визначальними факторами, що мали найбільший вплив були кліматичні та орографічні характеристики області, гідрографічна сітка, ґрунтовий покрив, лісові ресурси та тваринний світ даної території. Переважна більшість міст виникла на річкових шляхах. З розвитком НТП все більшу роль почали відігравати мінеральні ресурси. На початку ХІХ століття промислового значення набули запаси кам'яного вугілля, будівельних матеріалів, торфу, бурштину, природного газу, цементної сировини, піщано-зернистих фосфоритів, міді, свинцю, сапропелю та іншої мінеральної сировини. Видобуток корисних копалин істотно вплинув на формування галузевої, територіальної структури промисловості та суспільну організацію населення. Близько 9% всієї продукції на Волині виробляли підприємства, які добували і переробляли місцеві корисні копалини. В каменоломнях Рівненщини видобували базальт. З місцевої глини випалювали цеглу. Поширеним, завдяки видобутку скляних пісків було склоробне виробництво у Поліських районах. Розробка покладів каоліну сприяла розвитку фарфоро-фаянсової промисловості на Житомирщині та Хмельниччині.[2]

Сьогодні найбільше значення з горючих корисних копалин належить вугіллю Львівсько — Волинського кам'яновугільного басейну, де добувають 14 млн. тон кам'яного вугілля (має працювати 2 шахти з 15 діючих). Найбільші запаси освоєно у Нововолинському басейні, проте шахти у цьому районі є дуже нерентабельними і травматичними. А також торфу - торфово-болотний район Полісся налічує 743 родовища з запасами торфу в 328,3 млн.т з них видобуто 447 тис. т. Найбільші його запаси у в Рівненській області, а найменші в районах північних районах Тернопільської і Хмельницької областей.

Знайдено великі поклади твердих кристалічних порід — гранітів, базальтів, лабрадоритів та ін. Кілька десятків родовищ цих корисних копалин освоєно в Рівненській і Житомирській областях, ці регіони є монополістами видобутку граніту та базальту. У межах Хмельницької області промислове значення мають сірі граніти, що зосереджені переважно в Шепетівському, Полонському, Старокостянтинівському та Славутському районах. Розробка ведеться відкритим способом (кар'єрним). Найбільші кар'єри - біля міст Полонне і Шепетівка. Розробляються родовища бурштину в межах Рівненської області (щороку підприємство УкрБурштин видобуває 2,5 тис.т бурштину, проте місцева

населення нелегально видобуває 25 тис.т.) Цінні сірі і рожеві граніти, а також каоліни залягають у східній частині Рівненської області. Нещодавно на північному заході Волинської області у північно-західних відрогів Українського щита виявлено великі скупчення самородної міді. Ці поклади можуть бути дуже перспективними. Видобуток кварциту в Житомирській області складає 80 % від загального видобутку в Україні та повністю задовольняє потреби металургійних заводів України. Волинь повністю забезпечена будівельними матеріалами.

Видобуток титанових, берилієвих руд, сировини для вапнування кислих ґрунтів здійснюється в Житомирській області також розробляється Волинське родовище п'єзокварцу (моріон, топаз, п'єзокварц, берил). Отже надра Волинського краю є дуже багатими на корисі копалини, проте за даного рівня розвитку продуктивних сил видобуток їх не ведеться.

Частка природно-ресурсного потенціалу Волинського краю загалом в природно-ресурсному потенціалі України складає 8,5 % (Волинська і Рівненська області по 2%, Житомирська 3%, північ Хмельницької 1% та Тернопільської 0,5%) [3]. Усі регіони на першому місці мають забезпеченість земельними ресурсами, на другому місці водні ресурси.

Рівень освоєння природних ресурсів Волинського краю можна визначити такою схемою на рис 1. Щодо рівня використання водних, земельних та лісових ресурсів, то інтенсивне вирубування лісів, необґрунтовані обсяги осушення боліт призвели до критичного екологічного стану.

Рис. 1 Ефективність використання природних ресурсів :
 Лісові ресурси – продуктивність складає близько 220 балів (із 500)
 Земельні ресурси – продуктивність 210 балів
 Водні ресурси - продуктивність 110 балів
 Мінеральні ресурси – продуктивність 30 балів
 Рекреаційні ресурси – 28 балів
 Фауністичні ресурси – 17 балів [за даними 3]

Величезним лихом для Полісся стали науково не обґрунтовані меліорації, осушення боліт, що відігравали важливу роль регуляторів річкового стоку на значних територіях. Інтенсивне осушування на Поліссі розпочалося з 1966 р. Спочатку за рахунок знищених боліт площа сільгоспугідь збільшилася на 1,6 млн. га. Та вже до 1992 р. позитивний економічний ефект змінився на негативний — у тяжкому стані опинилися не тільки території осушених боліт, а й сільгоспугіддя в цілому: 24,4 % їхніх площ втрачають родючість через дефляцію (вітрову ерозію), 47,1 % — через підкиснення, 17,7 % — через водну ерозію. Близько 50 % малих річок стали жертвами необоротних змін режиму стоку, в багатьох річках істотно зменшилася кількість риби та інших гідробіонтів.

Особливості суспільного розвитку Волині та ступінь освоєння і заселення території до середини ХХ століття визначались природними передумовами. Основні галузі промисловості в той час орієнтувались на видобуток, переробку мінеральної та сільськогосподарської сировини і було сформовано такі основні групи районів з центрами розвитку промисловості на основі мінерально-сировинних ресурсів:

1) Райони з найвищим рівнем ефективності освоєння природних ресурсів Горохівський, Луцький, Радивилівський, Здолбунівський, Рівненський, Млинівський, Демидівський, Бердичівський, Чуднівський, Кременецький, Шумський, Полонський, Староконстантинівський, Красилівський, Теофіпольський та Білогірський райони (90-80 балів з 100)

2) Райони з високим рівнем освоєння природних ресурсів Ківерцівський, Локачівський, Володимир-Волинський, Рожищенський, Турійський, Дубенський, Костопільський, Гошанський, Любарський, Житомирський, Червоноармійський, Володар-Волинський, Народицький, Черняхівський, Славутський, Ізяславський, Шепетівський райони. (70-60 балів)

3) Райони з середнім рівнем освоєння природних ресурсів Ковельський, Старовижівський, Любомильський, Березнівський, Сарненський Новоград-Волинський, Баранівський, Овруцький, Коростенський, Лугинський райони (50 – 60 балів)

4) Райони з низьким рівнем освоєння природних ресурсів Маневицький Любешівський, Камінь-Каширський, Ратнівський у Волинській області, Зарічненський, Дубровицький, Рокитнівський, Володимирецький у Рівненській області, Олевський, Ємільчинський у Житомирській області – це північні райони усіх регіонів (менше 50 балів). [3]

Проте зараз одним з найважливіших видів природних ресурсів є рекреаційні і тому важливо враховувати їх вплив на формування сучасного суспільства. На території Волинського краю нараховується велика кількість озер карстового походження, зокрема й Шацькі озера серед яких озеро Світязь – найглибше в Україні (Шацький державний природний національний парк), Світязь, Пулемецьке, Луки, що є популярними не лише на території краю, а за його межами. Важливим рекреаційним ресурсом є сапропель та торфові грязі.

Бальнеологічні ресурси представлені мінеральними водами 4 типів, що поширенні в Маневичському, Ратнівському та Шацькому районі. Також як рекреаційні ресурси поширенні лісові угіддя. На території краю створена велика кількість об'єктів природно-заповідного фонду та знаходиться найбільший заповідник в межах України – Рівненський національний заповідник, а також Черемський і Медобори.

Рис.2 Ефективність використання природо-ресурсного потенціалу районів Волині (за даними [3])

Висновки та перспективи подальших розвідок. На перших етапах розвитку суспільства важливе значення мали багатий рослинний і тваринний світ, родючість ґрунтів, сприятливий для життя людини клімат, водні ресурси та багато інших важливих складових. І це зрозуміло, навіть життя як явище природи могло виникнути лише за сприятливих умов. У подальшому географічне середовище, його умови або прискорювали, або гальмували розвиток суспільства. І у сучасних умовах склалось враження, що природні фактори мають опосередкований вплив на суспільний розвиток, проте можна зауважити, що на початкових етапах формування суспільства той чи інший шлях задають саме природні передумови. Наступні етапи розвитку території характеризуються видобутком корисних копалин та експлуатацією рекреаційних ресурсів. Та на сучасному етапі розвитку суспільства природні передумови визначаються як опосередкований фактор. З розвитком НТП роль природних умов та ресурсів поступово зменшується, проте в умовах сучасної України і досі має значний вплив.

Список використаних джерел:

1. Єврорегіон Буг: зовнішньоекономічна діяльність Волинського суспільно-територіального комплексу / Б. Клімчук., П. Луцишин, Н. Луцишин, С. Федонюк. – Луцьк, 1998. – 208 с.
2. Прищепа Б.А. Історичне краєзнавство Волині: Навчальний посібник / Б.А. Прищепа, О.П. Прищепа. – Рівне: ПП ДМ, 2008 – 352 с.
3. Руденко В.П. Географія прородно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: Підручник. – К.: ВД “К.-М. Академія” – Чернівці: Зелена Буковна, 1999. – 568 с.
4. <http://istvolyn.info/index.php> - Стаття Г.В.Бондаренко "Волинь і Волинське Полісся в історичній політичній географії"
5. <http://ukrtur.narod.ru/istoukrgeo/allpubl/krajeznavstvo/istgeoperd/istgeperedfor.htm> Журнал "Історія української географії", Мирослава Влах, Володимир Поручинський, Історико-географічні передумови формування системи розселення Волинської області 5.